

*Шостак О. О.,**кандидат філологічних наук,**методист навчально-методичного відділу**Рівненського державного гуманітарного університету*

ТЕМА ЕМІГРАЦІЇ У ТВОРЧОСТІ СТЕФАНА КОВАЛІВА

Анотація. Стаття присвячена аналізу творчості на еміграційну тематику західноукраїнського письменника С. Коваліва (1848–1920). У художній спадщині автора відсутні тексти безпосередньо про еміграцію. Однак зазначена тема репрезентована на рівні додаткових сюжетних колізій і має широкий мотивний спектр. Письменник порушує проблему виїзду галичан за кордон, зокрема до Америки («Хто винен?», «Американська крисана»). С. Ковалів передусім зосереджується на художньому осмисленні внутрішньої заробітчанської міграції, пов'язаної з розвитком нафтопромислу на території Східної Галичини («Добрий заробок», «Андрій Кременяк», «Пригісник з Борислава», «Суєта про насущний», «Дрогобицький Найда», «Ройтів шиб» та ін.). Авторські тексти про Борислав поряд із бориславським циклом І. Франка подають масштабну картину індустріалізації галицької Каліфорнії. У контексті внутрішньої міграції С. Ковалів також торкається питання рекрутчини в Австро-Угорській імперії («Дезертир»). Твори С. Коваліва, що оприявнюють різні аспекти міграційного процесу, можна розглядати як своєрідний «еміграційний» текст, подібний до Франкового. У них представлені ключові повторювані топоси: емігрант, агент, дорога, батьківщина, чужина. Вдало сконструйовано образ ворожої чужини-пекла, що насамперед співвідноситься з Бориславом. Топос міста-пекла увиразнений танатологічними мотивами й образами. В індустріальних пейзажних картинах письменник використовує особливу кольористику й акустику, а також відповідні запахові образи. Невід'ємна художня деталь галицької Каліфорнії – болото, що символізує руїну традиційного селянського побуту, втрату моральних орієнтирів і належить до стійких еміграційних топосів. У творах актуалізовано й мотив рееміграції як шлях порятунку з чужини та повернення до справжньої власної сутності. У бориславських оповіданнях С. Ковалів звертається до натуралістичної поетики, апробує різні форми відображення психології персонажів. Твори письменника на еміграційну тему ілюструють трагічну модель еміграції в українській літературі кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: «еміграційний» текст, топос чужини-пекла, трудова міграція, галицька Каліфорнія, бориславський цикл, натуралістична поетика, психологізм.

Постановка проблеми. В українській літературі зламу XIX–XX ст. продуктивною була тема еміграції, пов'язана з актуальною на той час соціальною проблемою. Міграційні процеси знайшли художнє відображення у творчості Т. Бордуляка, С. Васильченка, П. Карманського, Б. Лепкого, О. Маковея, Д. Марковича, В. Стефаніка, А. Чайковського та ін. Особливо майстерно репрезентував художню модель еміграції І. Франко. Його твори розглядаємо як «еміграційний» текст – персональну надтекстову єдність, що «складається зі спільних за семантикою і художнім кодом творів, що розкривають тему еміграції та об'єднані центральними

просторовими топосами батьківщини і чужини, переведеними в сакральний реєстр образної антитези раю / пекла» (поема «Швіделеса Пархенбліта вандрівка з села Дерихлопи до Америки і назад», повість «Для домашнього огнища», начерк драми «До Бразилії», поетичний цикл «До Бразилії!», новела «Сойчине крило» та ін.) [1, с. 91]. Поряд із текстами, безпосередньо присвяченими темі еміграції, в українській літературі межі XIX–XX ст. представлені й такі, у яких вона прописується на рівні додаткових сюжетних колізій. Наприклад, твори С. Коваліва. Письменник торкається питання виїзду до Америки, а також – внутрішньої трудової міграції на теренах західного нафтопромислового регіону, так званої галицької Каліфорнії. С. Ковалів проживав у Бориславі, в основу його творів покладені реальні події, свідком яких він був.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість С. Коваліва довгий час залишалася без належної уваги літературознавців. Письменник почав публікуватись у 1880-х рр. на сторінках часописів («Літературно-науковий вісник», «Батьківщина», «Діло», «Дзвінок» та ін.). З 1899 р. вийшли друком окремі збірки його оповідань, які не зацікавили значного кола критиків. І. Франко дав таку характеристику творчості С. Коваліва: «Гостра спостережливість, жвавість оповідання, гумор і щира любов до народу є його достоїнством, але йому не вистачає ширшого кругозору і художньої витонченості» («Українська література за 1899 рік») [2, т. 41, с. 15]. Прикметно, що І. Франко часто відвідував С. Коваліва, був одним із перших читачів і критиків його творів. На Франкове прохання С. Ковалів написав статтю «Продукція нафти (скального олію) в Бориславі», що 1903 р. з коментарями І. Франка була опублікована в «Літературно-науковому віснику». У контексті сучасних досліджень творчості С. Коваліва присвячено небагато розвідок. З позиції історика його постать розглядає В. Драган [3]. Серед літературознавчих студій варто виокремити монографію О. Колінко «Стефан Ковалів. Мала проза крізь призму часу (сучасна інтерпретація)», що була спробою системного аналізу художньої спадщини митця [4]. У статті маємо за мету розглянути модифікації еміграційної теми у творах С. Коваліва, а також характерні риси їх поетики.

Виклад основного матеріалу. Тема заробітчанства і пов'язаної з ним міграції, у тому числі – й за кордон, наскрізна у творчості С. Коваліва, передусім у його бориславському циклі, що відображає побут населення галицької Каліфорнії. Письменник художньо осмислює історію його центру – міста Борислава: «Маленьке підгірське сільце, з мирними і освободженими з тяжкої неволі жителями, замінило ся протягом двадцять п'ятьох літ у великанське зборище шинкарів, гандлярів і обманців! Хитростю і насильством видерли хліборобови прадідну його землю і його живцем поховали, як скотину під лісом... Трудно було

оперти ся хитрим пройдисвітам, що приходили до хлопа вечером у гостину, поперебірані за міністрів, генералів, а так, споївши легковірною хлопа, ставали ся його витязями. Два три господарі, що зуміли прийти до маєтку, добили ся до нього тільки тим способом, що стали орудем нехриста, запроданцями свого брата! Вони то, підкуплені Жидами, йшли до своїх, нараджували ґрунта спродавати. Мало тут первісних мешканців зістало, а й тих судьба достойна помилюваня; житє їх то безпінна борба з опирами і смоками, що ожидають їх погібелі» [зберігаю правопис видання, тут і надалі. – О. Ш.; 5, с. 29–46].

В оповіданні «Хто винен?» репрезентовано еміграцію до Америки як один з аспектів бориславської проблематики. Нужденне верховинське село Чудовичі зайняте нафтовими копальнями, але там не мали заробітку корінні жителі, тому були змушені шукати долі за океаном: «Тисячі прибулів суєтяться днем і нічю, бігають, вертаються, як у своїй рідній хаті, а своїм на своїм ніякого діла, ні старим, ні молодим, годі навіть на прісну паляничку заробити. Що робити? [...] треба рушатися, бо голод і холод не жартують, а проганяють геть із хати!» [6, с. 629]. Бідність як головну причину еміграції означено й у фольклорі, зокрема, в галицьких народних приповідках, записаних і впорядкованих І. Франком: «Голод за море гонит»; «Достатки й випадки виганяють із хатки»; «Треба на зарібки, бо дома хліба ані дрібки») [зберігаю правопис видання, тут і надалі. – О. Ш.; 7, т. XVI, с. 400; т. XXIII, с. 44, 157].

Господар у літах Василь Бідун сорок років працював на різних фабриках у Дрогобицькому повіті, але не мав достойного заробітку, тому й вирішив емігрувати до Америки. Біблійний символізм числа сорок в українському контексті реалізується через антитезу, а не на рівні паралелі: для євреїв – досягнення землі обітованої, для галичан – втрата можливості стати господарем на своїй землі, вимушений пошук нової батьківщини за кордоном. Привертає увагу портрет Василя: «Нужденний був, сухоребрий, ходячий кістяк, правдивий привид галицької смерті [...]» [6, с. 630]. У творі, подібно до новели В. Стефаніка «Камінний хрест», відображено драматичну сцену прощання селянина з громадою: «Словом добрим споминай, а коли обидив, не пам'ятай! Я йду в далеку дорогу шукати за сажнем землі, за чотирма дошками, далеко за море» [6, с. 630]. За церковними воротами Бідун ще заспівав парастасовий ірмос: «Яко по суху путешествовав Ізраїль по бездні стопами», що корелює з біблійною історією про мандрівку єврейського народу, а саме – про вихід із Єгипту й перетин Червоного моря [6, с. 630]. Зазначимо, що й у корпусі «еміграційних» творів І. Франка також простежується біблійний інтертекст про міграцію євреїв (поема «Мойсей»).

Василь Бідун надсилав рідним гроші з Америки. Дізнавшись про це, «все зворохобилося: парубки, дівчата й жонаті, весь роботящий цвіт хліборобний пустився з Чудович за море, в Америку [...]» [6, с. 631]. Примітно, що шинкар Мардохей Пордес, як і загалом євреї, які часто були посередниками еміграційних агентів, давав потенційним емігрантам позики й закріплював за собою право на володіння їхніми лугами, полями, хатами. На різдвяний святвечір (символічний маркер народної культури, батьківщини, з якою втрачають зв'язок переселенці) вирушили до Америки й троє синів Василя Бідуна. Згодом вони розповіли матері в листі про своє життя і тяжку працю. Зауважимо, що листування з родиною – традиційний мотив творів про еміграцію. Побут галичан в Америці окреслено

так: «[...] одні поселяються на безлюдних пушах і в боротьбі з усякого рода ворогами стеляться поденем для будучих американських горожан, другі чахнуть, горюють по підземних норах і побільшають своїми животними соками царство мільярдів» [6, с. 635]. В оповіданні згадано й про рееміграцію: Іван Зап'ятчишин, повернувшись із американських заробітків, «не пізнав Чудович, таке чудо з ним за п'ять літ зробилося» і не зміг у жодній з фабрик знайти роботи [6, с. 636].

В українській літературі кінця XIX – початку XX ст. сформувались дві моделі еміграції: трагічна (з трактуванням виїзду за кордон як винятково травматичного явища, що приносить страждання, смерть і в кращому випадку завершується поверненням на батьківщину), закорінена в традиційних уявленнях селянської культури (І. Франко, А. Чайковський, В. Стефанік та ін.), і новаторська «піонерська», базована на діаспорному етнічному міфі розбудови чужого простору (І. Збура, Іван Спілка, П. Карманський, М. Петрівський та ін.). С. Ковалів балансує у творі між трагічною (змальована класична сцена прощання з громадою) та «піонерською» (виїзд на постійне проживання) моделлю еміграції.

Оповідання «Американська крисаня» характеризується моралізаторством та скептичним ставленням до еміграції без детального її аналізу. Малий Стефан Пелехатий втратив привезену дядьком з Америки крисаню. Дід втішав онука і віддав йому свою, зроблену з рідної житньої соломи, зауважуючи: «Відай, нам усім з тих американських доларів стільки хісна, скільки тобі, дитинонько, з тої крисані» [6, с. 598].

У творах С. Коваліва детально виписана тема внутрішньої міграції. Гринь Клин і Пилип Сук з оповідання «Добрий заробок» (у заголовку – неприхована іронія) після повернення з війська пішли на заробітки до Борислава – «[...] шукати спасення й віради від гнетучої біди» [6, с. 39]. Підтримав цей намір і їхній колишній капрал Гаврило Хома, який зустрів чоловіків у місті. Він названий «волоцогою», так зацентовано увагу на мандрівному способі життя персонажа [6, с. 39]. Натомість відраджував селян від бориславської роботи Стефан Тулюк: «[...] я, тутешній господар, не пішов би на сі заробітки, хоч би золоті гори обіцяли» [6, с. 40]. Однак чоловіки не послухали його. У творі описано посвяту в ямарі, яку робили баби-водоноски з шинку з новими працівниками: «Кожного хлопа в поряднішій ґуні брали жидівські невільниці поміж себе й клали на силу у найбільше болото при відголосі пекельних сміхів та віватів. Сеї штуки навчила [...] пануюча тут кліка, щоби тим скорше використати робучу силу [...]» [6, с. 44]. Схожу ініціацію в ріпники змальовує й І. Франко в оповіданні «На роботі»: «[...] треба тебе охрестити, небоже!» – «І сорочка біла, і руки, і волосє, – всьо, всьо, мов з комина винав» [2, т. 14, с. 294–295]. Клин і Сук, зазнавши поневірянь у Бориславі, мріяли «[...] в щасливу годину залізти додому; мара бери заробок» і в церкві дякували Богу, «[...] що визволив із тяжкої неволи – єгипетської роботи» [6, с. 64–65]. Як бачимо, автор знову вдається до алюзії на біблійну історію виходу євреїв із Єгипту, але в дещо іншому, як у творі «Хто винен?», контексті. Селяни-реемігранти нагадують образ жебраків: «Голі, обмащені, простоволосі, а яка задуха неприємна? Мов від запотвітих б'ють смороди на цілу хату, аж у носі крутить, дух запирає... Лихе хлопоньків посіло: пішли з дому християнами, а вернули циганами» [6, с. 73].

Схожий образ реемігрантів знаходимо й у творі «Андрій Кременяк», де йдеться про повернення з Борислава

заробітчан-мазурів: «Вчера сім вертало: голі, босі, простоволосі і обчужені чорною мазєю, мов із трястя якого повилазили» [4, с. 28]. Головний персонаж одноіменного оповідання Андрій Кременяк – заможний господар, майстер-будівничий. На прохання дружини прийняв пропозицію жида Іцка Штінкера й вирушив на роботу до Борислава, хоча попередньо наголошував, що не піде «[...] смерти шукати доброохотно» [6, с. 29]. Андрій раніше працював в Угорщині: робив пороги при залізниці. У Бориславі його разом з трьома іншими робітниками затопило в ямі, але він вижив і повернувся в рідне село до своєї сім'ї.

Підприємці намагалися скористатися будь-якою нагодою, щоб заволодіти землями селян, багатими на родовища нафти. В оповіданні «Сорокаті штани» йдеться про передачу громадського лісу й пасовища села Чудовичі під нафтові копальні Мардохея Пордеса шляхом різних шахрайських махінацій. Дрібне місцеве керівництво, що посприяло цьому, також отримало свою винагороду: «[...] дві доби пили, їли громадські опікуни з родинами до нестяму, чоловіки і невісти, старі й молоді справляли поминки по покійнику лісі і його подрузі толоці. Як осудять діти, внуки і правнуки сей пир чудовицьких фрильців, соромний на весь світ, страшно про те й думати» [6, с. 626–627].

Місцеві лихварі Ворона й Рахер змусили Івана Невмиваного на прізвисько Чічі, який вкрав три цеглини з корчми, продати їм свій ґрунт. Вони були впевнені в успіху власної справи, тому що мали хитрий задум: «[...] або купуймо ґрунти омежників Чічевих, а його всередині дістанемо задурно, або купуймо у дурного Чічі Івана, а тамті будуть мусили продавати запівдарма» [6, с. 174].

Яць Федина з оповідання «Пригісник з Борислава», «[...] чоловік спокійний, прив'язаний до свого шматка землі так, що за жодні скарби в світі не дав би його [...]», таки продав ґрунт бориславським промисловцям, які прийшли до нього, переодягнуті в цісаря й міністрів [6, с. 492]. До того ж євреї за безцінь скуповували селянські землі. В оповіданні «На Дрімайловім пустирищу» розповідається про те, як після досягнення повноліття Павлом Дрімайлом жида зробили з ним «[...] нотаріальний контракт й одержали на вічність його батьківщину за півкірця ячменю, стрийський кожух та зимові чоботи на велике копито» [6, с. 671]. Згодом Павло перетворився на «нагого, обропленого чоловіка» [6, с. 680].

Жидам допомагали в процесі закупівлі селянських ґрунтів посередники – такі, як покутний писар Паштетер (не відомо, якої народності й звідки прийшов), котрий «[...] хлопам так радив, аби було йому й жидові [...]» [6, с. 179]. Він «[...] так красно знав до серця християнського промовляти [...]», але справжню його сутність селяни зрозуміли тоді, «[...] як пішли до жидів на роботу, як стали на своїй батьківщині цілий день за чотири шістки корбою крутити або джаганом кам'яну опоку розбивати» [6, с. 179]. Вербував на роботу й фірер Відміна («Добрий заробок»), який повернувся з війська: «[...] помігши жидові зліщувати своїх братів, викинути їх на вулицю, пообкрадав громадські каси й пропав, як камінь у воду: втік до галицької Каліфорнії»; «[...] загнав усіх, мов худобу, до кошари й став приділювати кожному роботу» [6, с. 46].

Господар Іван Шемелик з оповідання «Дезертир» звинувачував місцевого вїйта Николу за співпрацю з євреями-капіталістами: «Своє палу, своє мечу в болото! [...] Свою батьківщину! А ти що, голопупе? Спродаш громадську працю, саджаєш жидів на громадських ґрунтах, толоках... ліпиш гро-

мадську печатку догори ногами на жидівських контрактах – і за ті рожності, розмаїтості сотки береш!» [6, с. 162].

Допомагали підприємцям і виходці з розорених селян. Одного з них змальовано в оповіданні «Дрогобицький Найда». Цей чоловік співпрацював із шинкарем Мотею Хуною, разом вони грабували заробітчан. Найда також вербував робітників до Борислава: «[...] доставляв підприємцям дешевої робучої сили, заганяв ліпших, способніших мужиків на роботу там, де бажав Мотьо Хуна» [6, с. 392]. Його образ нагадує еміграційного агента, який знаходив собі прихильників улесливими словами: «Я вам брат; мене слухайте; а хто против вас, нехай ладить збанок на кров, а мішок на кості» [6, с. 393]. Після того, як Мотьо Хуна пішов у спілку з німецькими фабрикантами, Найда йому помстився, убивши вночі всю сім'ю шинкаря.

До продажу ґрунтів під копальні нафти залучалися і заможні господарі. Головний персонаж оповідання «Котюзі по заслугі» Яць Темницький викупив землю свого швагра Павла Сучка, де було знайдено нафтове родовище, і продав її жидам. Сільський багатій навіть мав намір кинути до шахти свого родича, який повернувся інвалідом з війни в Боснії. Влучну характеристику персонажа забезпечує порівняння: «[...] гріш для нього був усім. Як птаха зерно збирав його [...]» [6, с. 187]. Натомість Яць Темницький став жертвою спритніших шахраїв – сусідів цигана Заграя і цирульника Зельмана Блюма, які намовили його віддати дванадцять тисяч на збереження начебто до каси пана міністра із Самбора, а насправді викрали ці гроші й утели. Відтак, як промовисто стверджує назва твору: «Котюзі по заслугі». Зауважимо, що мотив продажу батьківщини властивий також «еміграційному» тексту І. Франка (цикл «До Бразилії»), оповідання «Батьківщина»).

Народна влада в кращому випадку була тільки пасивним спостерігачем так званої «контрактової лихорадки» [6, с. 628]. Наприклад, чудовицькому вїйту Андрію Тихомиру («Хто винен?») мирним шляхом, без активного протесту не вдалось зупинити цей процес: «Ноги виходив до княгині Заморської, до фабричних директорів, до всяких властей і у самого намісника у Львові був аж три рази на аудієнції, й нічого з того» [6, с. 634]. Про таку життєву позицію свідчить аксіологічний зміст прізвища персонажа. Зазначимо, що С. Ковалів часто вдається до промовистих найменувань. Вїйта хотіли виселити «з його батьківщини, з його земського раю» (актуалізовано традиційний для творів про еміграцію топонім батьківщини-раю) [6, с. 635]. Вертничка вагага вчинила розбій у хаті Андрія Тихомира, він ледве залишився живим.

Місцеві жителі й самі бралися за копання ям і добування нафти, однак або гинули, або ставали найманими працівниками в жидів-підприємців. Швець із Дрогобича Дмитро Мацюра, персонаж оповідання «Здрячі», купив у Бориславі ями та ціною значних витрат докопався до нафти. Жид Лейба не зміг його вбити, тому дістав документи, що купив землю, де розташовувались ями Дмитра Мацюри, ще вісім років тому. Щоб це спростувати, швець десять років брав участь у судових процесах, розтратив усе майно і помер під тинном.

Селянин Гринь Лень з оповідання «Наслідки непорядности» дуже дешево продав свою землю, а на ґрунті, що лишився, почав копати яму. Коли в ній виявилось багато воску, колишній конокрад Дувидко Цукер вирішив убити Гриня, а щоб заволодіти його ямою, організував гуляння для представників влади.

В оповіданні «Безконечний швіндель» йдеться про те, як селянин Микита Сиренький законтрактував «[...] свою нивку,

свою батьківщину, що нею так дорожив [...]», орендареві Срулю на двадцять п'ять років, щоб врятувати родину від голоду [6, с. 382]. Цей контракт був перепроданий пачкареві Боруху за тисячу, а банкова спілка викупила його за двадцять тисяч і почала щодня видобувати кип'ячку на десятки тисяч. А Микита найнявся на власній землі за робітника й помпував воду до машин, де й помер, його діти залишились сиротами «[...] добрим милосердним людям на послугу» і щоденно зазнавали принижень: «Ходять дітиська оброплені по своїй колишній батьківщині, та хто не хоче, поштуркує їх і прозиває “бидлом”» [6, с. 387].

У згаданому творі відчитуємо й алюзію на еміграцію до Південної Америки, причому зазначено, що бразильські аборигени, які вбивали приїжджих галичан, усе одно не були такими підступними, як єврейські капіталісти: «[...] чому дикуни в Бразилії таких Микитів Сиреньких відразу позабивали? Чому не заправили їх до якої шихти, а їх донькам дорідним не веліли своїх дітей кормити? Мабуть, не достає їм галілейської культури з азіатською вдачею!» [6, с. 387].

Однак в оповіданні «Суєта про насущний» відображено й те, як сільському хлопцю вдалось досягти успіху на нафтовому промислі. Батько Тараса загинув у штольні, незадовго після того померла мати. Щоб прогодувати двох малолітніх сестер, Тарас пішов до Борислава, отже, порушено проблему дитячого заробітчанства: «[...] в таких шибках оставав цілий день, т. є. через дванадцять годин; він бачив там не одну смерть, не один нещасний випадок: то землю людей присипало, то яма вистрілила, то робітники подушилися, ба й він сам кількакратно заморочений тими одуряючими газами, кричав, що не дасть нікому своїх книжок, а ховав каміння за пазаху» [6, с. 556]. До речі, у творі зауважено, що «[...] заморочений такими газами робітник має різні привиди: купи каміння, землі перетворюються в гроші, в хліб і т. ін. [...]» [6, с. 556]. Як паралель одразу пригадуються марення ріпника Гриня з оповідання І. Франка «На роботі». Згодом Тарас отримав місце на фабриці, закінчив гімназію і став інженером і «власителем великих копалень нафти» [6, с. 567].

До проблеми дитячої праці С. Ковалів звертається і в оповіданні «Світ учить розуму». Син заможного господаря Яким Воробець не хотів вчитися в школі та збиткувався над однолітками. Після чергового розбишацького вчинку він втік з дому, щоб не покарав батько. Жид Шмідель зустрів малого хлопця й завербував до своєї циркової трупи, з якою дійшов аж до Румунії. Якима «[...] заправляли до всякої роботи; вдень коні чистив, вечором лампи світив, а в вільній хвилі й собі дещо направив, щоб не світити дірами» [6, с. 84]. Під час циркових вистав хлопець змушений був грати роль дикуна «з предвічних лісів Америки», отже, у творі знаходимо згадку про заокеанську еміграцію [6, с. 83]. У мандрівці Якима огортали «туга, жаль за родину», що притаманно мігрантам [6, с. 85]. Після розорення Шміделя Воробець потрапив до Борислава, де працював разом із товаришем Олексою, у сім'ї котрого жив. В оповіданні представлений і мотив рееміграції, позаяк Якимові пощастило повернутись до рідного села.

У творах С. Коваліва на еміграційну тематику продуктивна традиційна для таких текстів топика (стійкі й повторювані образи і мотиви): батьківщина-рай, чужина-пекло, емігрант, агент, дорога та ін. Галицька Каліфорнія, насамперед образ міста Борислава, асоціюється в заробітчан з еміграційним топосом чужини-пекла («[...] прийшов я перший раз до того пекла [...]»

[6, с. 485]. Борислав у творах С. Коваліва неодноразово названий «галицькою Содомою». Цей парафраз має біблійне походження. Стародавні міста Содом і Гоморра знищив Бог, тому що їх жителі «[...] були дуже злі та грішні перед Господом» (Буття, 13:13): «І Господь послав на Содом та Гоморру дощ із сірки й огню, від Господа з неба. І поруйнував ті міста, і всю околицю, і всіх мешканців міст, і рослинність землі» (Буття, 19:24, 25) [8, с. 12, 17–18]. Як зауважує А. Коваль: «“Содом і Гоморра” стали символом розпусти, знаком катастрофи, що наближається, а звідси – символом безладдя, хаосу» [9, с. 49]. Борислав з часу перетворення його на центр видобутку нафти став асоціюватись із образом пекла, де процвітали злочинність і розпуста. Не випадково для його означення С. Ковалів обрав біблійне місто Содом, що з іврити відчитується як «палаючий» [10]. У нафтових копальнях часто траплялись пожежі, внаслідок чого гинуло багато робітників. Наприклад, такий випадок відображений в оповіданні «Здрячі»: у ямі загорілась нафта й померло шість працівників [6, с. 159]. А у творі «На Дрімайловім пустирищу» подано й натуралістичний опис загиблих: «[...] трьох чоловіків згоріло: з двох найшли голениці без голів, з третього під стиртою спаленого заліза навдивовижу всему содомському світу тільки жолудок із нестравленою бараболею!» [6, с. 661].

Нафтопромисловці галицької Каліфорнії не дбали про дотримання правил безпеки на виробництві, зокрема залишали незакритими ями, що перестали використовуватись. У статті «Продукція нафти (скального олію) в Бориславі» С. Ковалів зауважує: «Ями нафтові сотками стояли ненакриті, падав до них уночі, хто трапився, чи чоловік, чи скотина, і довгі літа ніхто не дбав про те, щоб їх засипати» [11, с. 103–104]. Оповідання «Ройтів шиб» – художня репрезентація цього факту. У творі описано, як в одній з таких ям загинуло багато людей, а потім на тому місці збудували шинок, і люди не здогадувались, що веселились на «[...] могили своїх братів і сестер, котрі ненадійно знайшли свою смерть і свободу від суєти житейської» [6, с. 103]. С. Ковалів торкається вказаної проблеми й у творі «Добрий заробок»: «Всюди ями непонакривані, необгороджені, отверті гроби, в котрих не одного сердягу, що вертав із роботи на спочинок [...], смерть несподівано постигла» [6, с. 64]. Відтак оприявлено кореляцію образів ями/могили, що властива й бориславському циклу І. Франка: «Всім якось важко, немов при похороні, коли спускають труну до гробу. Дивна річ! Щодень кожний з них бачить те саме: спускається чоловік до ями, – і щодень те саме важке, гнетуче чуття здавлює душу, щодень вертає думка: "Ось спускаємо до гробу живого чоловіка!"» («Воа constrictor») [2, т. 14, с. 412]. Отже, топос чужини, з яким співвіднесене місто Борислав, характеризується виразною моральною семантикою.

Загалом, С. Ковалів часто моделює Борислав як велике кладовище: «Сотки копців, усипаних з викопаного каміння, представлялись [...] якими сотки могил, під котрими спочивали тисячі народу, що погибли на морову заразу; безчисленні шатра чи кошари з плоскими дахами поміж тими могилами, то трупарні, в котрих перебувають духи, засуджені на “вічний плач і скрежет зубів”» («Пригісник з Борислава») [6, с. 479]. Значений у згаданому описі біблійний афоризм використовується і в «еміграційному» тексті І. Франка для кшталтування топосу пекла. У статті «З приводу еміграції населення» так мотивовано виїзд галицьких селян за кордон: «Селянин... здатний любити своє батьківське поле, свою хату, своє село, свій край, та лише

тоді, коли ці поняття inclusive у себе також певну, принаймні мінімальну суму щастя, радощів, здійснених надій, упевненість у завтрашньому дні. Нори, в якій панує тільки плач і скрегіт зубів, нужда, гніт і непевність у завтрашньому дні навіть пес не зможе любити» [2, т. 44, кн. 2, с. 352].

У творах С. Коваліва з топосом пекла корелює й акустичний образ Борислава: «Шум, туркіт, свист машин, скрипіт дрюків, пролазливий голос сигналових дзвінків глушили дикий спів готових на смерть гірняків, що спускалися до ям, плач і прокльони покривджених робітників, регіт виродків світу»; «[...] одна доба такого пекельного тарахкотання зуміє перетворити чоловіка з найніжнішим чутем у тяжкий молот і острій різак» («Пригісник з Борислава», «На Дрімайловім пустирищу») [6, с. 479, 669]. Особливий і запаховий образ нафтопромислового міста: «[...] аж от і Борислав перед очима, бовдуриться з нього, смердячі дими, сопухи запирають віддих» («Добрий заробок»); «густі хмари вонючих сірих димів» («Хто винен?»); «душний каліфорнійський воздух» («Волоцого») [6, с. 38, 138], [5, с. 634]. Відзначимо, що в бориславському циклі С. Коваліва переважають індустріальні пейзажі без акцентування кольорів або з домінантою сірого і чорного. Усе перетворилось в «[...] одноцілну безобразну осаду: поля, луги, пасовиська й непроходимі трясавиці [...] окривалися тепер фабричними забудованнями, великанськими нафтяними збірниками, шинками, кантинами, робітничими нужденними садибами» («На Дрімайловім пустирищу») [6, с. 659]. Як зауважує О. Колінько, до натуралістичних пейзажів С. Ковалів часто вводить імпресіоністичні настроєві елементи, що посилюють драматизм, як, наприклад, символічна червона барва в оповіданні «Зваричі»: «А тут ще й фабрики з червоними дахами, немов кров'ю мужицькою помащені, покрашені, лиш стій та дивися, зітхай, подивляй, кільки хочеш» [4, с. 144], [6, с. 217].

Характерний для бориславського простору й образ болота, що виступає маркером занепаду традиційного селянського побуту, зокрема моральних законів, а також смерті: «по пояса болотом», «у болотнім озері» («Добрий заробок»); «застрягли по коліна в болоті», «[...] трібували позбутись болота, в яким ноги, як угіпсовані, по коліна тяжіли» («Пригісник з Борислава»); «болото по шию місцями» («Андрій Кременяк») [6, с. 43, 482], [5, с. 52].

Бруд – характерна складова «каліфорнійського» побуту: «[...] заліз у такі гноїща, прийдеться ними до судного дня смердіти» («Добрий заробок») «Бідність, нехарність впадали в око [...]» («Світ учить розуму») [6, с. 38, 87]. У творі «Пригісник з Борислава» згадано і про так звану кучинірську п'ятку, «[...] яку дістаєся даром, особливо в нічній порі тим способом, що перший-ліпший тікач Фараона витискає тобі на лиці або на одежі в мазі омоченою рукою свою долоню з п'ятьма пальцями на доказ бориславського привітаня» [6, с. 487]. Серед галицьких приповідок бачимо й таку (з коментарем І. Франка): «Бориславську п'ятку дістав (приліпили)» («Поплимили, поталапали, споневірили, вилаяли. Бориславські Жиди нафтарі робили селянам, що приїжджали до Борислава на торг, різні збитки. Найбільше дали ся в тямки бориславські п'ятки. Прим. привозить чоловік на торг дрова, цибулю чи що иньше. Ріпник бачить, що на чоловіці новий кожух, чиста полотнянка або біла свита, приступає до него і починає торгувати: “Що хочете за дрова?” Чоловік каже: “Ринського” чи “Два ринські”, а сей: “Дурний, хлопе, що так мало! Я тобі п'ятку дам!” Чоловік види-

вить ся на него, а той устроить руку в “кипячку” тай талап йому цілою долонею по одежині десь на найвиднійшій місці, на серед плечей, тай регоче ся: “Ну, їдь, їдь, то за дармо, я за то такси не жадаю”» [7, с. 107].

Змальовуючи Борислав, С. Ковалів звертається до натуралістичної поетики. В оповіданні «Пригісник з Борислава» йдеться про мандрівку бориславським пеклом, що, за спостереженням О. Колінько, нагадує подорож підземним світом («Боже-ственна комедія» Данте Аліг'єрі, «Енеїда» І. Котляревського), а також «ходіння по муках» героїв староукраїнських апокрифів [4, с. 151]. «Еміграційний» текст І. Франка на інтертекстуальному рівні також співдіє з «Боже-ственною комедією» (модельовання топосу чужини-пекла), фрагменти з якої переклав сам письменник. У «Пригіснику з Борислава» один робітник, який трапився по дорозі оповідачеві, нагадував «копицю костей, зложених на подобу чоловіка, окритого шкірою глинкуватої краски» [6, с. 478]. Обер-касир Шмілос, у котрого він працював три роки, забрав увесь його одяг, щоб не відпустити на іншу роботу. Жид «доробився на людській кривді, накупив сел. І нині не має чоловіка і за Боже сотворіне та ще й збиткує ся над бідним» [6, с. 478]. Шмілос дав боснякові динаміт і наказав вистрілити, як до кошари прийде пан дідич Сруль. Нещасному від того «[...] око вискочило і три пальці з правої руки зірвало. Недосить, що в Босні окривів і оглух, то ще прийшов до Борислава осліпнути і на руку окалічити!...» [6, с. 478]. Загалом, робітники названі неவில்никами, які виглядали, як «діди-богомольці коло св. Рафаїла на Пацлаві» [6, с. 478]. Печера бориславського шевця Фасольки нагадувала нору, підземний льох, а її мешканці – «живі трупи», що підкреслюють вдало дібрані епітети й порівняння: «З одного боку [...] сидів на купі мокрого сміття і сичав з болю якийсь ранами окритий чоловік; очі мав цілком зарівняні, ніс розплесканий, голову обпалену, а весь був спухлий, що аж страшно дивитися. По другім боці проти першого свистав грудьми шпаківитий, без заросту на лиці, сухенький, як скіпочка, хлоп, попиваючи часами з заржавілої бляшанки щось ніби лікарство. Під стіною сиділа невіста в чорній, як головня, сорочці і гойдала на колінах дитину, закотурману в лахах» [6, с. 483]. В оповіданні «Добрий заробок» зауважено: «Все то світова тальма попереминовала людей, порядних господарів і господинь, зайшлих сюди, в людські опуди» [6, с. 66].

У бориславському циклі С. Коваліва майстерно виписано образ робітників-мігрантів, «нешасних каторжників»: «Лиця глиняної краски, очі від замороки повипікані, червоні, мов кров, а в грудях кожному грає різним хрипучим гранем» («Андрій Кременяк») [5, с. 50]. Щоб підкреслити безвихідне скрутне становище цих людей, автор використовує влучні епітети, парафрази, евфемізми, ампліфікаційні конструкції: «Кільканайцять тисяч народу сується, товпиться по тих смердячих, гнилих норах і живуть своїм життям у царстві крайньої нужди, безвір'я і злодійства!» («На Дрімайловім пустирищу») [6, с. 659]. У творі «Дезертир» розповідається, як капіталіст Нута Дуй знущався над своїми працівниками: «Поробиш до півночі при корбі або при млинку наверху, скаже: “Ти слабкий, негоден робити”, – і забирайся, утікай без біди з манатем, бо тя нагацмолить, кине шапку або капелюх в яку яму, підеш простоволосий додому... Не має невіра чоловіка і за ствір Божий!» [6, с. 166]. Його касири «олов'яними бляшками виплачують і з тим велять [...] іти до своїх жінок за сербавкою і стухлою фасолею» [6, с. 166]. Змальовуючи образ капіталіста,

С. Ковалів використовує тропіку з негативною семантикою: «недобрий жидище», «такий лютий, аж піниться» [6, с. 167].

Серед мешканців промислового Борислава-пекла були й злочинці, які займалися розбоєм. Про так звані «бурильні ватаги» згадано в оповіданні «Хто винен?»: «одчайдушні скитальці», «[...] не люди, а олицетворені дітиська ада злетілися з цілої вселенної і пирують, радуються, гей ті дияволи над запропашими душами» [6, с. 638].

С. Ковалів акцентує увагу й на образі жінок-заробітчанок, які потрапили в місто розпусти: «[...] там повно помарнілих цвітів: невісти, дівчата, недолітки гириштикають ся, співають підохочені» («Андрій Кременяк»); «Правдива війна, не теперішня модерна, а давня татарська, бо і в полон беруть дівчат та молодичь [...]» («Хто винен?») [5, с. 51]. [6, с. 634]. В «еміграційному» тексті І. Франка образ жінок-мігранток (до Борислава й до Бразилії) ґрунтується на основі флористичної метафори в'янення: «[...] цвіт їх уже зв'ялила передчасна тяжка праця, і нужда, і розпуста» (оповідання «Ріпник»); «Жінок [...] Зів'ялих» (цикл «До Бразилії!», поезія «Коли почуєш, як в тиші нічній») [2, т. 21, с. 28, т. 2, с. 265]. В оповіданні «Пригісник з Борислава» С. Ковалів відтворює образ «п'яної баби», на батьківщині якої збудували шинок [6, с. 487]. До проблеми жіночого алкоголізму звертався й І. Франко в оповіданні «Слимак»: головний персонаж розповідає, що за десять років життя в місті галицької нафти його дружина «[...] розпилася і вмерла, перевела все» [2, т. 15, с. 225]. Отже, соціальна проблематика тісно переплетена з моральною (духовний занепад особистості).

Описуючи робітників, С. Ковалів зосереджується і на студіюванні їхнього психологічного стану шляхом відтворення внутрішнього монологу («Де вони дісталися, в яку пропасть залізли? Може, прийдеться тут загинути?» (роздуми Гриня й Пилипа, «Добрий заробок»), схвильованого мовлення персонажів («Простіть, люди!.. Ох! не стає сили говорити... Олесю! Гриню! Пилипцю! Гандзуню!.. Бог з вами!.. Дідуню о вас... не... за... буде!..») (передсмертні волення в ямі Якіма Зелеміна, «Дезертир»)) та ін. [6, с. 47, 169].

Галицька Каліфорнія, на жаль, не мала втішних перспектив. Старий учитель Лулина з оповідання «На Дрімайловім пустирищу» уявляв таке майбутнє Борислава: «[...] вся та простора колишня земля мужицька перетвориться в одно вонюче кладовище, на котрім довгі ще літа хлібороб нічого путнього не вторпає» [6, с. 659]. Прикро, що, як зазначено в оповіданні «Андрій Кременяк»: «До того то довела не лиш сама хитрість чужих, але також темнота і недбальство наших людей...» [5, с. 49].

Спектр міграційних мотивів у творчості С. Коваліва не обмежується трудовим заробітчанством на теренах галицької Каліфорнії та за кордоном, хоча відзначимо, що його географія досить широка. Так, в оповіданні «Чічі» бойко Боринський зауважує: «Я спарцував Галичину, Угри, Буковину, Бессарабію, Росію, всі кути знаю!» [6, с. 181]. А в оповіданні «Світ учить розуму» зауважено, що на роботу до Борислава прибувають навіть із-за океану: «[...] люди тут по ямах роблять з різних сторін, навіть з Америки [...]» [6, с. 92].

У міграційному контексті можна розглянути й проблему рекрутчини. У творах бориславського циклу згадується про те, що галичани брали участь у війні в Боснії. Наприклад, Яким Зелемін з оповідання «Дезертир» втік від військової служби й за порадою жида Іцка пішов на роботу в Борислав до Нути Дуя, котрий назвав його Паньком Лопатою. Яким тяжко про-

працював десять років і загинув у ямі. Отож заробітчанство не виявилось кращим за рекрутчину.

Тема еміграції в оповіданні «На Дрімайловім пустирищу» представлена і як мандрівка за кордон. Бориславський горожанин Йосиф Верцінський, котрий законтракував свою землю нафтопромисловцям, перший свій прибуток в кілька тисяч корон використав на «[...] подорож за границю: був у Відні, Абації, Гамбургу, Берліні [...]» [12, с. 656]. У зазначеному творі С. Ковалів побіжно торкається питання еміграції євреїв до Америки: «[...] замість давніх нехрещених касієрів, що під натиском нових міністеріяльних законів переселилися в Америку, [...] олицетворених синів пекла, зайняли їх місце хрещені озорники, а ті були тисяч разів гірші від перших для автохтонних жителів [...]» [12, с. 659]. Як пригадуємо, І. Франко в поемі «Швінделеса Пархенбліта вандрівка з села Дерихлопи до Америки і назад» розповідає про єврея-шахрая, для якого еміграція до Америки була вимушеною втечею.

В оповіданні С. Коваліва «Волоцюга» тема еміграції репрезентована крізь призму численних мандрівок Вольфа Шпіннера, сина єврейського візника, злодія. Щоб уникнути покарання в школі, він утік за кордон. Еміграція як втеча шахраїв представлена і в романі «Перехресні стежки» І. Франка (Шварц і Шнадельський після вбивства лихваря Вагмана виїхали до Кракова, далі до Берліна, де Шварц залишив Шнадельського та емігрував до Америки). Персонаж С. Коваліва побував в Угорщині, Німеччині, Туреччині. Згодом повернувся в Галичину, де зайнявся годинникарським промислом, але, позичивши грошей, знову емігрував. Вольф потрапив до Америки, накупив товару й став похатником, але справа не владналась успішно. Шпіннер «[...] стратив усе до шеляга, почав голодувати, спати під голим небом» і повернувся додому, в одному з галицьких сіл став учителем релігії для своїх одновітців [12, с. 147]. Відтак у творі прописаний мотив рееміграції. Вольф посприяв тому, щоб звільнили з роботи його колишнього вчителя Степана Пачку, який не видав йому свідоцтва про закінчення народної школи. А через деякий час Степан із родиною змушений був переїжджати «на другий кінець Каліфорнії», тому що його посеред зими виселив із садиби швагер Шпіннера. Таким чином, у творі окреслено й мотив внутрішньої міграції як зміни місця проживання.

Висновки. Еміграційна тема у творчості С. Коваліва має різноманітний мотивний спектр. Письменник оприявнює еміграцію до Америки як у додаткових сюжетних колізіях, так і на рівні алюзій. Досить детально С. Ковалів репрезентує проблему внутрішньої трудової міграції в бориславському циклі. Автор зосереджується не лише на численних випробуваннях, що зазнають заробітчани, які прийшли до Борислава, а й відтворює трагедію місцевого населення галицького нафтопромислового регіону, котре втрачало ґрунти – власну батьківщину (продавши власноруч або ставши жертвою ліцитації), і перетворювалось на вигнанців, чужих на своїй землі, гинуло або було змушене виїжджати за кордон. Отже, ідентичність господаря трансформована в ідентичність ізгоя, людини без батьківщини, що за своєю суттю близька до статусу мігранта – вже відреченого від колишнього рідного простору і ще не прийнятого новим. С. Ковалів також порушує проблему внутрішньої міграції, пов'язаної з рекрутською повинністю. Зокрема, з 1878 р. тривала окупація Австро-Угорщиною Боснії та Герцеговини, що у 1908 р. завершилася їх анексією. У військових діях брали участь галичани. У творах письменника знаходимо згадку про

імміграцію закордонного капіталу на території галицької Каліфорнії. С. Ковалів відображає міграцію злочинців (викрадення дитини й вивезення її до іншої країни; втеча до Борислава після шахрайських справ; виїзд за кордон, щоб уникнути покарання). У художніх текстах західноукраїнського автора прописаний і мотив рееміграції.

Твори С. Коваліва на тему еміграції також можна трактувати як «еміграційний» текст на зразок Франкового й відповідно як складову «еміграційного» тексту української літератури загалом, про що свідчить спільна топіка. Наприклад, в оповіданнях про внутрішню трудову міграцію особливо продуктивний образ чужини-пекла, що асоціюється з Бориславом. Конструюючи топос нафтопромислового міста, С. Ковалів, як і І. Франко в бориславському циклі, звертається до натуралістичної поетики, вдається до акцентування відповідних акустичних, запахових і кольористичних нюансів, а також до студіювання психологічного стану заробітчани-мігрантів, однак пропонує ширший мотивний репертуар, пов'язаний із темою еміграції.

Література:

1. Шостак О.О. «Еміграційний» текст Івана Франка : монографія. Рівне : «Волинські обереги», 2019. 288 с.
2. Франко І. Зібрання творів. У 50 т. АН УРСР. Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка ; редкол. : С.П. Кирилюк [голова] та ін. Київ : Наукова думка, 1976–1986.
3. Драган В. Іван Франко і Стефан Ковалів: до історії взаємин та співробітництва. Проблеми гуманітарних наук. Серія : Історія. 2017. Випуск 40. С. 44–61.
4. Колінько О. Стефан Ковалів. Мала проза крізь призму часу (сучасна інтерпретація). Київ : Знання України, 2002. 177 с.
5. Ковалів С. Похресник і інші оповідання. Львів : З друкарні Наукового товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1909. 195 с.
6. Ковалів С. Твори. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1958. 722 с.
7. Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив д-р. Іван Франко. У 3 т., 6 вип. // Етнографічний збірник. Львів : Друкарня НТШ, 1901. Т. X. 200 с.; 1905. Т. XVI. С. 201–600; 1907. Т. XXIII. 300 с.; 1908. Т. XXIV. С. 301–600; 1909. Т. XXVII. – 300 с.; 1910. Т. XVIII. – С. 301–600.
8. Біблія або Книги Святого писма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. [б. м., б. в.] : Об'єднання Біблійних Товариств, 1990. 959 с. + 296 с.
9. Коваль А. Спочатку було Слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ : Либідь, 2001. 312 с.
10. Содом і Гоморра. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BC_%D1%96_%D0%93%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%80%D0%B0 (дата звернення : 23.01.2021).
11. П'ятка Стефан (Ковалів С.) Продукція нафти (скального олію) в Бориславі. Літературно-науковий вісник. Львів. 1903. Т. 22. Кн. 5. С. 102–113.
12. Ковалів С. Галицька Каліфорнія. Оповідання [за ред. А. Березинського]. Харків : Кооперативне видавництво «Рух». 1909. 226 с.

Shostak O. The theme of emigration in Stefan Kovaliv's literary works

Summary. The study analyzes the literary works of West-Ukrainian writer S. Kovaliv (1848–1920) dealing with emigrational theme. The author's artistic heritage does not include the texts actually concerning with the emigration. However, the study presents the mentioned theme at the level of additional plot collisions. The author interprets this theme with wide motive variety. The writer raises the issue of Galicians' leaving abroad, particularly to America («Khto vynen?»), «Amerykanska krysanja»). The study states that, first of all, S. Kovaliv is concentrated on the artistic comprehension of migrant workers' internal emigration that is relevant to the development of oil craft within the territory of Eastern Galicia («Dobryi zarobok», «Andrii Kremeniak», «Pryhisnyk z Boryslava», «Suieta pro nasushchnyi», «Drohobytskyi Naida», «Roitiv shyb» and other). The paper characterizes author's texts about Boryslav together with Boryslav cyclus as those ones that present a great picture of Galician California industrialization. Besides, in the context of internal emigration S. Kovaliv raises the issue of recruitment in the Austro-Hungarian Empire («Dezertyr»). The study reveals S. Kovaliv's literary works as ones that characterize different aspects of migration process. The author interprets these literary works as the original «emigrational» text that is similar to Franko's one. These texts present such key topoi as an emigrant, agent, road, motherland, and outland. In a skillful way the author develops the image of outland-hell that is, firstly, associated with the city of Boryslav. City-hell topos has been highlighted with the thanatological motives and images. The research stresses on the original coloristics, acoustics and appropriate smell-images in the industrialized scenery pictures. The integral artistic detail of Galician California deals with a marsh that symbolizes the ruin of traditional farm workers' living, the loss of moral objectives and belongs to the constant emigrational topos. In literary works the motive of remigration has been up-to-dated as a mean to escape from the outland and simultaneously come back to the own essence. In Boryslav stories S. Kovaliv highlights the naturalistic poetics, tests different forms of characters' psychology depiction. Writer's literary works that deal with the emigrational theme demonstrate tragic model of emigration in Ukrainian literature at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries.

Key words: «emigrational» text, outland-hell topos, labor migration, Galician California, Boryslav cycle, naturalistic poetics, psychologism.